

**НАСТАВНО НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ**

**РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ СТРУЧНЕ
КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:**

**Развој идеје светосавља у српској богословској мисли међуратног периода
(1920-1940) и њена рецепција у савременом српском богословљу.
Историјско-богословска анализа**

ДОКТОРАНДА БРАНКА М. РАДОВАНОВИЋА

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду, одржаној 29. 3. 2024. године, изабрана је Стручна комисија за преглед и оцену докторске дисертације Бранка М. Радовановића под насловом *Развој идеје светосавља у српској богословској мисли међуратног периода (1920-1940) и њена рецепција у савременом српском богословљу. Историјско-богословска анализа*, у саставу: др Ивица Чаировић, ванредни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; др Растко Јовић, редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду; и др Милош Ковић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду. Комисија после читања дисертације и међусобног консултовања има част да Наставно-научном већу поднесе следећи:

РЕФЕРАТ

1. Основни подаци о кандидату

Бранко Радовановић је рођен 3. јула 1990. године у Лозници. Основну школу „14. октобар“ у Драгинцу је завршио као носилац Вукове дипломе. Средње богословско образовање је стекао у Богословији Светог Саве у Београду. Основне академске и мастер студије је завршио на Православном богословском факултету у

Београду. На поменутом факултету је уписао докторске студије 2015. године, а докторску дисертацију је израдио под менторством проф. др Владислава Пузовића. Седмогодишњи радни стаж у просвети је стекао као вероучитељ у Гимназији „Вук Караџић“ у Лозници. Од 2022. године је запослен у Епархији шабачкој и поверене су ми дужности: уредника Информативне службе Епархије шабачке, помоћника председника Одбора за Верску наставу Епархије шабачке и уредника часописа *Глас Цркве*.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет ове дисертације јесте анализа, са историјског и богословског аспекта, развоја идеје светосавља у српској богословској мисли међуратног периода, као и њена рецепција у савременом српском богословљу. Хронолошки оквир дисертације обухвата међуратни период, па све до нашег времена, али анализирајући целокупни светосавски култ, милешевски и карловачки, дисертација дијахроно показује и развој светосавског култа од времена живота Светог Саве, па до међуратног периода, када настаје светосавље као целокупна сублимација тог светосавског култа и наслеђа. У раду се истиче да је светосавље настало у једном специфичном моменту, а то је време друштвено-културне и политичке кризе, која је била присутна у тадашњој Југославији, али читавој Европи, која после Великог рата више није била иста. Критика европоцентризма, тражење алтернативних културних образаца, као и криза национално-политичког идентитета Срба у мултиконфесионалној и мултиетничкој Југославији, светосавље је синергијом богословске и световне интелигенције понуђено као аутентична алтернатива свим дотадашњим друштвено-културним правцима и образцима, и то као теолошко-филозофска идеја и философија живота која је утемељена на плодовима Светог Саве, најзначајнијег светитеља нашег рода.

Овај рад се бави настанком светосавља, његовим развојем и грађењем као идеје, а са циљем да се прикаже, анализира и да оцена целокупне међуратне расправе о светосављу са свим њеним полазиштима и импликацијама. У фокусу рада је тенденција да се дефинише шта све светосавље (светосавска идеја) укључује и инкорпорира у себе. У контексту ове тенденције светосављу се приступа са два полазишта. Прво обухвата тзв. интегралне тумаче светосавља (Димитрија Најдановића, Теодора Титова и Владимира Вујића) који тумаче и утемељују светосавље у његовој интегралности. Друго полазиште обухвата велики број аутора који светосавље утемељују са његових парцијалних сегмената и тако доприносе да се у мозаику

светосавске идеје сагледа шта све светосавље као саборна идеја у себе инкорпорира. Централна мисао ова два полазишта је закључак да је темељ светосавља његова христоцентричност. Светосавље је метод и начин приступа Христу једне светитељске личности и тај метод и приступ се нуди као подобје и пут до Царства Божијег. На христоцентричност се надовезују сви остали корпоративни елементи светосавља: нација, свечовечанско служење, просветитељство и читав корпус друштвено-културних сегмената утемељених на плодовима делатности Светог Саве. Када се сагледају сви инкорпорирани елементи светосавља, јасно се долази до чињенице да је христоцентричност, односно Савино светитељство утемељено на христоцентричности, фундамент светосавља, али и коректив из кога сви поменути инкорпорирани сегменти светосавља црпе своју релевантност и своју присутност у светосавској идеји.

Међуратну расправу о светосављу завршиће Свети Јустин Ћелијски својом студијом *Светосавље као философија живота*, у којој ће прецизно дефинисати, надовезујући се на међуратне мислиоце, да је светосавље метод и начин приступа Богочовеку. Као кључна карика која спаја међуратни период и савремено доба, Свети Јустин Ћелијски ће у потпуности прихватити међуратно поимање светосавља као есхатолошке методе и одредити прецизне смернице савременим ауторима, који ће се након њега бавити светосављем. Приказом анализе светосавља код савремених мислилаца се јасно уочава међуратна рецепција светосавља као пута ка Богочовеку и као евхаристијско-есхатолошко усмерење. Усвајајући светосавље као есхатолошку методу приступа Христу, савремени аутори разматрају светосавље као заветну мисао, а исто тако у просветитељству, као једној од најдоминантнијих светосавских тековина, истичу богочовечански циљ просвећености.

Светосавље се не схвата у чисто локалним оквирима, јер је његова перспектива универзална и његова пуноћа се огледа у заједници Тела Христовог - Цркви. Овако поимано светосавље, чији је фундамент Богочовек Христос и светитељска личност Савина, показује се као једина философија живота, која све присутне историјске сегменте (нацију, просвету, културу, друштво) преображава, обожује и дарује им радост вечног обитавања у Царству Божијем.

Пратећи хронолошки циљеве овог рада, видимо да рад има за циљ да покаже настанак и развој светосавског култа (милешевског и карловачког), да одреди његове главне моменте и прикаже да је светосавље континуитентно, односно да представља сублимацију дотадашњег светосавског култа и наслеђа. Главни циљ овог рада је да кроз анализу светосавских студија међуратног периода и светосавских студија

савременог доба се дође до систематичног приказ настанка и развоја светосавља. Из овог разлога је неопходно било дефинисати шта све светосавље инкорпорира у себе, а са тенденцијом да се најпре дође до темеља светосавља (христоцентричности). Установивши темеље светосавља, циљ је био да се одреди његова најуниверзалнија перспектива, а то је заједница у Телу Христовом, односно у Цркви. Утврдивши ова два кључна момента и становишта светосавља, кандидат настоји да утврди рецепцију ових момената у мисли савремених аутора.

Као један од главних циљева ове дисертације је коначно добијање прве потпуне и систематичне историјско-богословске анализе светосавља са свим друштвено-политичким и духовно-културним импликацијама које су биле судеоници у изграђивању светосавља, као српске најважније теолошко-филозофске идеје и философије живота, којом је један народ, пратећи и остварујући подобије Светог Саве, приступио Христу и понудио универзализацију овог метода и начина приступа Христу и Царству Божјем.

3. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација, после увода у коме кандидат пише о самој теми, структури рада и току истраживања до данас (стр. 1-5), садржи три главна поглавља, од којих је свако подељено на више мањих делова или потпоглавља. Три поглавља представљају хронолошке тематске целине које прате светосавски култ кроз историју, настанак и развој светосавља, и то кроз историјско-богословску анализу свих импликација везаних за светосавље.

Прво поглавље носи назив „Светосавски култ кроз историју и настанак идеје светосавља“. Аутор у овом поглављу, односно у његовом првом потпоглављу, анализира светосавски култ кроз историју и његов допринос очувању хришћанског етоса код Срба. Светосавски култ, који је настао још за живота Светог Саве, после његовог упокојења устројава се око манастира Милешеве и моштију Светог Саве, а аутор га именује као „светосавско-милешевски култ“. Сагледавши и анализирајући најзначајније догађаје везане за развој „светосавско-милешевског култа“, аутор указује да су сви круцијални догађаји српске црквене историје, који су се дешавали у постсавинској епохи, били нераскидиво повезани са ликом и делом Светог Саве. Спаљивањем моштију Светог Саве, једним вододелничким догађајем везаним за светосавски култ, исти се из манастира Милешеве проширује на све области где живе

Срби, а најзначајније његово ширење биће изражено приликом сеоба српског народа преко Саве и Дунава, где светосавски култ, у Карловачкој митрополији, од црквено-народног постаје просветни култ, па га аутор дефинише синтагмом „карловачки култ Светог Саве“. На ова два светосавска култа, милешевском и карловачком, у међуратном периоду се гради светосавље као теолошко-филозофска идеја и философија живота утемељена на личности, делатности и наслеђу Светог Саве.

У другом потпоглављу кандидат разматра тадашње друштвено-политичке и црквене прилике у међуратној Југославији и настоји да кроз њихову анализу установи у ком правцу иде тај утицај и колика је његова улога у развоју самог светосавља у каснијем периоду. У овом делу дисертације аутор посвећује пажњу самом настанку ове речи као кованице и самој идеји светосавља, као и чиниоцима који су утицали на прогрес светосавске идеје у тадашњем друштву. У обзир се узима стање у тадашњој Југославији и разматрају се турбулентни догађаји који су смештени у међуратне тридесете године; разматра се црквено уређење после Првог светског рата, хиперпродукција периодике, светосавски јубилеј, градња Храма Светог Саве, али и питање интегралног југословенства и српског становишта у тадашњој Југославији, а са циљем да покаже њихов утицај приликом дефинисања појма светосавља. У ширем контексту, аутор након локалјугословенских утицаја на настанак идеје светосавља, у разматрање узима међуратну критику европоцентризма, утицај словенске интегралистичке идеје на светосавље, као и светосавско-свечовечански потенцијал и његову есхатолошку црквено-идентитетску компоненту која ће бити смештена у само појам светосавља.

У трећем потпоглављу, пратећи развој светосавске идеје, кандидат најпре разматра мисао три најзначајнија тумача светосавља, који су овај појам тумачили и разматрали у свој његовој интегралности. Кандидат истиче мисао тројице: Димитрија Најдановића о „светосавској етнософији“, Теодора Титова о „најширем спектру светосавља“ и Владимира Вујића о „агиолошком просветитељству“ (стр. 6-97).

Други део дисертације носи наслов „Инкорпорирани елементи у идеју светосавља у међуратном периоду“. Након примарности која је дата приликом тумачења светосавља као интегралне идеје, у овом поглављу аутор разматра мисао црквено-световне интелигенције која се окупила око светосавља и дала парцијално разматрање одређених момената у светосављу. У овом делу дисертације аутор прави синтезу шта све појам светосавља укључује у себе, односно шта су све међуратни аутори инкорпорирали у овај појам и какву су дали карактеризацију своје мисли. Овим

аутор омогућује да се види најшири могући спектар светосавља, да се сагледају сви његови кључни моменти и да се одреде његове перспективе и есхатолошки моменат којим светосавље од идеје прераста у есхатолошки идентитет.

Ово поглавље се развија парцијалним тумачењем инкорпорираних елемената светосавља. У првом потпоглављу светосавље се утемељује христоцентричношћу и аскетским идеалом (*светитељство*) који су темељ светосавља. У другом потпоглављу се разматра питање нације. Аутор подсећа на „светосавску етнософију“ код Најдановића, а онда тумачи и исцрпно анализира „светосавски национализам“ Владике Николаја Велимировића. Такође, разматра се и претерано истицање нације у систему светосавља, али – са друге стране – и потпуно занемаривање нације у светосављу. Аутор ово решава тзв. „светосавским родољубљем“ (Титов) које мири ова два крајња становишта, а потом констатује и присутност политичке идеологизације светосавља, идентификује његове главне актере и позивајући се на христоцентричност и агиолошку компоненту светосавља указује на њихову немоћ пред овим тумачењем. Треће потпоглавље образлаже светосавље као свечовечанско служење и у оквиру њега разматра мисао међуратних аутора који су светосавље разматрали као свесловенску интегралистичку идеју, а потом разматра потенцијал светосавља као свеправославља и свехришћанства. Четврто потпоглавље обухвата просветитељски аспект светосавља и у оквиру њега аутор анализира црквено-народну компоненту просветитељства светосавља, а потом и агиолошку компоненту просветитељства светосавља, која је код међуратних аутора била нераскидиво повезана са поларитетом Свети Сава – Доситеј Обрадовић. Пето потпоглавље приказује допринос светосавља као духовног, верско-друштвеног и културног покрета (стр. 98-132).

Трећи део дисертације је насловљен „Историјско-богословска анализа ставова аутора после Другог светског рата па до нашег времена.“ Временски оквир овог поглавља представља период од завршетка Другог светског рата, па до нашег времена. У првом потпоглављу аутор разматра црквено-политичке прилике у раздобљу после Другог светског рата и све утицаје на развој и егзистенцију – сада већ – система светосавља. Пажња се посвећују стању у Цркви и тумачењу светосавља у доба комунистичког режима, а потом се разматрају посткомунистички догађаји и савремени дискурс. Ово потпоглавље се завршава приказом и анализом покушаја критике светосавља, која се одвија по сличној матрици, као што је била и она међуратна.

Друго потпоглавље обухвата мисао савремених аутора и има три мања потпоглавља. Прво потпоглавље анализира мисао Светог Јустина Поповића, односно

његову студију *Светосавље као философија живота*. Друго потпоглавље разматра светосавље као заветну мисао и у оквиру њега аутор разматра светосавско-косовски есхатолошки континуитет и опредељење, као и заветну мисао Жарка Видовића. Треће потпоглавље разматра мисао савремених аутора о улози и месту просвете у светосављу. У оквиру овог дела аутор разматра међуратну рецепцију просветитељског поларитета Свети Сава – Доситеј Обрадовић и указује на неопходност његовог превазилажења у савременом дискурсу. У контексту односа просвете и светосавља, светосавље се посматра као богочовечански циљ просвећености, па аутор разматра значај светосавских беседа и њихове рефлексије, као и светосавско богословље као елемент светосавља коме треба посветити пажњу у будућем периоду (стр. 133-168).

На крају рада дат је закључак који сумира резултате истраживања и приказује континуитете и дисконтинуитете у српској богословској мисли о светосављу, као и релевантност међуратне богословске мисли о светосављу у контексту савременог српског богословља, а са указивањем на перспективе светосавља (стр. 169-175).

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултат и научни допринос дисертације препознаје се у следећем:

Комисија констатује да је кандидат детаљно и исцрпно истражио једну област српског богословља којој у српском богословском миљеу до сада није посвећивана довољна пажња и није била методолошки обрађена. Кандидат је на један исцрпан начин представио историјски контекст у ком настаје и развија се појам светосавља током међуратног периода, па све до савременог доба. То је постигнуто кроз детаљно приказивање мишљења и ставова богословске и световне интелигенције код нас, чије је студије са светосавском темом кандидат темељно анализирао и њихове најважније моменте сместио у мозаик развоја светосавске идеје. При анализи светосавља пажња је најпре посвећена дијахроном тумачењу најзначајнијих историјских момената светосавског култа, а затим је, кроз анализу светосавља, показана сублимација целокупног светосавског наслеђа, као и есхатолошка перспектива светосавља.

Кандидат је дефинисао гледиште о светосављу којим оно, као метод и начин приступа Христу Богочовеку, представља примењену философију живота, утемељену христоцентричношћу и Савиним светитељством. Тај метод и начин поред свог полазишта и темеља има и свој циљ, који тече и развија се у кругу усмереном ка есхатологији. Посматрајући светосавље у овом кључу добија се јасна констатација да

под светосављем можемо подразумевати оно што је утемељено Христом и Савином светитељском личношћу, а све оно што не би могло да има овакво утемељење, или где то не би могло да се препозна, не потпада под светосавље или му је чак и супротстављено. На тај начин кандидат истиче и одбацује сваку политичку идеологизацију светосавља, јер је она супротна самој суштини светосавља.

По први пут се српска јавност сусреће са тенденцијом и намером да се у једном научном истраживању одреде који су све елементи инкорпорирани у светосавље, као и да се прецизно анализира њихова улога и место у светосављу. У овој дисертацији је битна новина и научни допринос што кандидат анализира друштвено-политичке и културне чињенице, како у Југославији тако и у целој Европи, односно анализира како су ови фактори утицали да се светосавље понуди као једна широка алтернатива у тадашњем боготражитељском периоду.

Свети Јустин Ћелијски и његова студија *Светосавље као философија живота* приказани су као карика која спаја два периода и одређује светосавље као философију живота и есхатолошку методу која води ка Царству Божијем. Овим закључком је кандидат прецизно истакао континуитет светосавске идеје на релацији међуратни период – савремено доба. Усвајајући светосавље као есхатолошку методу долази се до савременог поимања светосавља као заветне мисли, која управо негује есхатолошко усмерење ка Царству Божијем. У склопу заветне мисли аутор систематизује светосавско-косовски есхатолошки континуитет и опредељење, али даје и тумачење и преглед мисли Жарка Видовића, нашег најважнијег заветног савременог мислиоца. Пратећи континуитет улоге и места просвете у светосављу, кандидат је указао на богочовечански циљ просвете, који је дефинисан у међуратном периоду, а запечаћен мишљу Светог Јустина Поповића. Кандидат детаљно анализира и евалуира поларитета Свети Сава – Доситеј Обрадовић, али и указује на превазилажење овог поларитета, пошто је анахрон, те зато кандидат закључује да после усвајања агиолошког концепта просвете овај поларитет нема никакву валидност. У склопу светосавске просвете говори се о значају светосавске беседе, а посебну важност има кандидатова анализа светосавских студија посвећених богословљу Светог Саве, које до сада нису анализирани, него им је придаван другостепени значај.

Аутор исправно доноси закључак да је светосавље религиозно-философска идеја, философија живота и саборна идеја охристовљења која води у Царство Небеско као највећу реалност човековог постојања. Кандидат истиче да светосавље треба бити представљено у контексту есхатолошке методе, која обухвата српско светосавско

искуство православља, које са свим својим плодовима, настоји и тежи да све сабере у заједницу Тела Христовог.

5. Закључак

Докторска дисертација Бранка М. Радовановића под насловом *Развој идеје светосавља у српској богословској мисли међуратног периода (1920-1940) и њена рецепција у савременом српском богословљу. Историјско-богословска анализа* урађена је у складу са одобреном пријавом дисертације. Дисертација је по свом садржају оригинално и самостално научно-истраживачко дело, урађена по начелима историјско-критичке методологије и закључивања. Из тог разлога, Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава све научне параметре докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 22. априла 2024. године.

Чланови Стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

др Ивица Чаировић, ванредни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

др Растко Јовић, редовни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

др Милош Ковић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у
Београду